УДК: 332
JEL Classification: R 1
doi: 10.31767/nasoa.1-2-2022.06

Т. С. ЛУНЬОВА,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності,
Національна академія статистики, обліку та аудиту;
e-mail: mail.pismo2017@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-5360-6688

Соціально-економічна безпека регіону: методичні підходи до оцінювання та забезпечення

Розглянуто сутність соціально-економічної безпеки регіону. Обгрунтовано цілі, основні пріоритети та послідовність розроблення програми її зміцнення. Запропоновано алгоритм оцінювання рівня соціально-економічної безпеки регіону з використанням інтегрального показника. Сформовано перелік індикаторів за економічною, соціальною та екологічною сферами, визначено вагові коефіцієнти для вибраних показників, а також їхні еталонні або граничні значення.

Ключові слова: *соціально-економічна безпека регіону, Програма зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, моніторинг загроз, інтегральна оцінка, індикатори соціально-економічної безпеки регіону, вагові коефіцієнти.*

T. LUNOVA,
PhD (Economics),
Associate Professor of Department for Economics
and Management of Foreign Economic Activities,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit

Socio-Economic Security of the Region: Methodological Approaches to Evaluation and Achievement

The purpose of the article is to form methodological bases for assessing and ensuring socio-economic security of the region. The relevance of the study is due to the fact that the stability and viability of the state largely depends on the level of socio-economic security of its administrative-territorial units.

The article identifies the essence of socio-economic security of the region by studying two categories: social and economic security. The goals and sequence of development of the Program for strengthening the socio-economic security of the region are substantiated. An algorithm for assessing the level of socio-economic security of the region using an integrated indicator is proposed.

The most significant threats to the socio-economic security of the region are characterized, among which are: uneven territorial development of the country; deepening structural disparities in regional labor markets; low level of technology use; deteriorating investment climate; rising unemployment; poverty growth; changing demographic situation and others. A list of indicators of socio-economic security of the region by economic, social and environmental spheres has been formed. As an example, the weights for the selected indicators are determined, as well as their reference or limit values.

It is concluded that in substantiating the directions of strengthening the socio-economic

© *Т. С. Луньова,* 2022

security of the region should take into account both the results of the assessment and the factors that determine its specificity, in particular: geographical location; transit theory; natural resource potential; areas of economic specialization; the level of state support in the region.

Key words: *socio-economic security of the region, threat monitoring, Program for Strengthening the Socio-Economic Security in the Region, integrated assessment, indicators of socio-economic security of the region, weights.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах все більшого значення набувають проблеми розвитку регіонів кожної країни. Світова практика свідчить, що стійкість і життєздатність держави у значній мірі залежить від рівня соціально-економічної безпеки її адміністративно-територіальних одиниць. Недостатня розробленість багатьох аспектів соціально-економічної безпеки регіону, значущість проблеми попередження та ліквідації кризових ситуацій в економіках регіонів обумовлюють пошук нових підходів до розроблення заходів щодо забезпечення їх ефективного поступального розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В економічній науці дослідженню соціально-економічної безпеки регіонів присвячені наукові праці таких учених, як О. Бондаревська, В. Буколова, О. Вишневська, О. Зуб, Н. Іванова, М. Кальницька, Т. Момот, Н. Петренко, О. Поліщук, С. Фімяр, А. Юрченко. Проте, незважаючи на різносторонній розгляд цього питання, методичні аспекти оцінювання та забезпечення соціально-економічної безпеки регіону досліджені неповно і потребують подальшого розроблення та систематизації.

Метою статті є висвітлення сформованих автором методичних засад оцінювання та забезпечення соціально-економічної безпеки регіону.

Виклад основного матеріалу. Сутність соціально-економічної безпеки регіону визначимо шляхом дослідження двох категорій – соціальної безпеки та економічної безпеки. Соціальна безпека – це "стан захищеності соціальних інтересів людини, суб'єктів господарювання, суспільства і держави, що, з одного боку, відображає здатність протистояти дестабілізуючій дії різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників, що створюють реальну загрозу стабільності у суспільстві, а з іншого боку – забезпечується (гарантується) системою соціального захисту і зрілістю соціальних інститутів" [1, с. 567].

Економічна безпека регіону трактується в такий спосыб:

- як "здатність регіональної влади забезпечити конкурентоздатність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни, як відносно самостійної структури" [2, с. 9];

- як "стан захищеності економіки регіону від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз із метою забезпечення стійкого економічного зростання, фінансової самодостатності, суспільно-політичної стабільності та належного рівня життя населення" [3, с. 55].

Отже, поєднавши ці два поняття, зміст категорії "соціально-економічна безпека регіону" сформулюємо як здатність регіональної влади забезпечити конкурентоздатність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, а також гарантовану правову та інституційну захищеність життєво важливих соціальних інтересів населення, що проживає в певному регіоні.

Значущість проблеми попередження та ліквідації кризових ситуацій в економіках регіонів обумовлює пошук нових підходів до розроблення заходів щодо забезпечення соціально-економічної безпеки регіону. Погоджуємось із В. В. Буколовою в тому, що "одним із поширених інструментів регіонального управління, який дає змогу всебічно представити складні проблеми регіону, шляхи, учасників та ресурси їхнього розв'язання, є програмно-цільовий підхід" [4, с. 88].

Етапи розроблення Програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону (далі – Програма) наведено на схемі (рисунок).

Мета Програми – зниження вірогідності виникнення в регіоні кризових явищ соціально-економічного характеру, підвищення рівня та якості життя населення. Основним пріоритетом Програми має стати діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо:

- забезпечення умов для збільшення рівня народжуваності та зменшення рівня смертності населення в регіоні;

- зменшення майнової диференціації населення та формування середнього класу

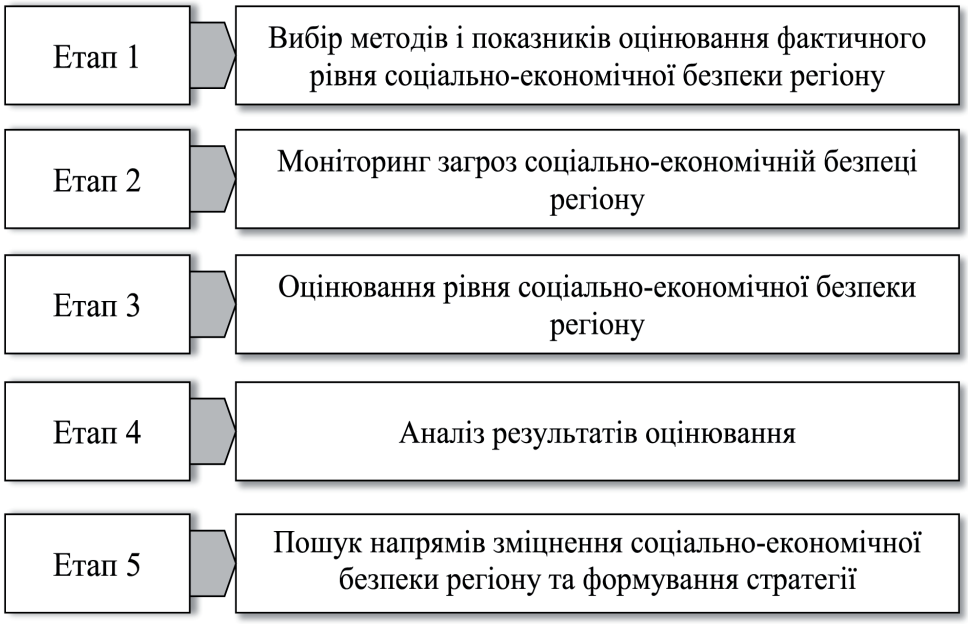

Рис. Етапи розроблення Програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону

Джерело: розробка автора

в регіоні;

- зменшення майнової диференціації населення та формування середнього класу в регіоні;
- зниження рівня безробіття;
- забезпечення ефективного соціального захисту населення;
- зменшення рівня злочинності;
- недопущення виникнення в регіоні гострих соціальних конфліктів.

Першим етапом розроблення Програми нами визначено вибір методики оцінювання фактичного рівня соціально-економічної безпеки регіону. Науковцями розроблено низку відповідних методик, від найпростіших до найбільш складних, серед них виділимо такі:

- ранжування регіонів за рівнем загроз із використанням експертних оцінок;
- порівняння основних макроекономічних показників з їхніми граничними значеннями;
- рейтингове оцінювання регіонів з використанням інтегрального показника безпеки;
- багатовимірний статистичний аналіз.

Варто погодитись із висновками С. В. Фімяр про те, що замість трудомістких систем оцінювання "більш доцільним є застосування систем, побудованих на рейтингових оцінках". На думку зазначеного автора, переваги рейтингового оцінювання полягають у тому, що воно дає змогу:

–оцінити рівень економічної безпеки окремих регіонів як кінцевий результат соціально-економічного розвитку;

– отримати узагальнюючий показник на основі системи індикаторів економічної безпеки;

– здійснити порівняння окремих регіонів за рівнем економічної безпеки;

– визначити найбільш небезпечні з точки зору економічної безпеки території;

– мати уявлення про пріоритетність заходів щодо забезпечення економічної без-

пеки [5, с. 454].

Для оцінювання рівня соціально-економічної безпеки нами пропонується комплекс показників (індикаторів) сформувати у три групи: індикатори економічної, соціальної та екологічної сфери. На нашу думку, потрібно обирати найбільш суттєві показники, а їхня кількість має бути невеликою.

Другий етап розроблення Програми полягає у проведенні моніторингу загроз соціально-економічній безпеці регіону.

Загрози для кожного регіону можуть бути різними, найбільш суттєвими з-серед них є такі:

– нерівномірність територіального розвитку країни; поглиблення структурних диспропорцій регіональних ринків праці; значне зниження обсягів бюджетного фінансування соціальної інфраструктури [6, с. 243];

– руйнування промислового потенціалу; втрата ринків збуту; втрата конкурентоспроможності та конкурентних переваг; низький рівень правової безпеки; зміни гарантій економічної діяльності; погіршення стану природного середовища [7, с. 85];

– низький рівень використання технологій; погіршення інвестиційного клімату; зростання безробіття; різка диференціація населення за доходами та якістю життя; зростання бідності; зміна демографічної ситуації; криміналізація суспільства; міграція; наростання соціальної напруженості [8, с. 115.]

Моніторинг загроз здійснюють із використанням сформованого набору показників соціально-економічної безпеки регіону. Слід зауважити, що моніторинг повинен відбуватися постійно (не лише на другому етапі).

Третій та четвертий етапи розроблення Програми включають оцінювання рівня безпеки (з використанням обраної методики і набору індикаторів) та аналіз його результатів.

Огляд наукових джерел, присвячених оцінюванню економічної та соціальної безпеки регіонів, вказав на існування декількох підходів до оцінювання рівня безпеки з використанням різноманітних індикаторів (показників). На основі проведених досліджень і з урахуванням доступних статистичних даних пропонуємо здійснювати комплексне оцінювання рівня соціально-економічної безпеки регіону шляхом розрахунку інтегрального показника, вираженого у балах, значення якого інтерпретується за рівнем безпеки: критичний, задовільний та оптимальний.

Вважаємо, що проведення інтегрального оцінювання соціально-економічної безпеки регіону потрібно здійснювати у такому порядку:

– формування переліку показників (індикаторів);

– визначення вагових коефіцієнтів для обраних показників;

– визначення характеристичних значень індикаторів;

– нормування індикаторів;

– розрахунок інтегрального індекса соціально-економічної безпеки регіону.

Отже, першим етапом розроблення методики оцінювання рівня соціально-економічної безпеки регіону є формування набору показників (індикаторів), які відображатимуть створення умов для підвищення рівня життя та стану здоров'я населення регіону, забезпечення прийнятних екологічних умов проживання в регіоні. В науковій літературі висуваються такі вимоги до системи показників соціально-економічної безпеки:

- система соціально-економічних показників повинна бути пов'язана із загальною схемою аналізу та показниками, використовуваними на національному та регіональному рівнях;

- система соціально-економічних показників повинна співвідноситися з переліком основних загроз економічній безпеці регіону;

- перелік соціально-економічних показників, використовуваних для аналізу, повинен бути мінімальним, легкодоступним і передбачати просту інтерпретацію;

- система показників повинна допускати просту і наглядову перевірку результатів щодо відповідності існуючому стану;

- показники економічної безпеки повинні відповідати чинним у країні системам обліку, статистики та прогнозування;

- соціально-економічні показники повинні стосуватися одного часового періоду, характеризувати "зрізи" соціально-економічної ситуації;

- показники повинні допускати можливість здійснення регулярного моніторингу і прогнозування факторів, що впливають на рівень загроз безпеки [9, с. 18].

До переліку індикаторів, з нашої точки зору, слід включати найбільш суттєві показники, що впливають на рівень соціально-економічної безпеки регіону, їх розрахунок повинен здійснюватись на основі офіційних статистичних даних і публічних експертних оцінок.На нашу думку, весь перелік індикаторів слід сформувати за трьома сферами: економічною, соціальною та екологічною (табл. 1).

Таблиця 1

Перелік індикаторів соціально-економічної безпеки регіону

Сфери	Індикатори
Економічна	ВРП на 1 особу населення
	Обсяг внутрішніх інвестицій на 1 особу населення
	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВРП
	Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості
	Рівень безробіття (за методологією МОП)
Соціальна	Середньомісячна заробітна плата в регіоні
	Відношення наявного доходу населення до ВРП
	Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму
	Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення
Екологічна	Обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря в розрахунку на 1 км2
	Обсяг утворених відходів у розрахунку на 1 особу населення
	Відношення суми витрат на охорону навколишнього природного середовища до ВРП

Джерело: розробка автора

Наступним етапом методики оцінювання рівня соціально-економічної безпеки регіону є визначення вагових коефіцієнтів для обраних показників. Для цього слід застосовувати метод експертного оцінювання, який дозволяє отримати об'єктивну оцінку на основі певної сукупності індивідуальних думок експертів. При його застосуванні експерти визначають вагу кожного показника (індикатора) в залежності від його важливості для соціально-економічного розвитку конкретного регіону. В якості прикладу наводимо вагомість запропонованих індикаторів соціально-економічної безпеки регіону (табл. 2).

Таблиця 2

Вагові коефіцієнти для розрахунку інтегрального індикатора соціально-економічної безпеки регіону

Найменування індикатора, одиниця вимірювання	Значення вагового коефіцієнта
ВРП на 1 особу населення, грн	0,12
Обсяг внутрішніх інвестицій на 1 особу населення, грн	0,05
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВРП, %	0,06
Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, %	0,08
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	0,09
Разом за економічною сферою	0,40
Середньомісячна заробітна плата в регіоні, грн	0,12
Відношення наявного доходу населення до ВРП, %	0,10
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, %	0,08
Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення, проміле	0,10
Разом за соціальною сферою	0,40
Обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря в розрахунку на 1 км2, т	0,07

Таблиця 2

Обсяг утворених відходів у розрахунку на 1 особу населення, т	0,07
Відношення суми витрат на охорону навколишнього природного середовища до ВРП, %	0,06
Разом за екологічною сферою	0,20

Джерело: розробка автора

Наступним етапом оцінювання є визначення для кожного показника еталонних або граничних значень. Для одних показників це можуть бути нормативні значення (якщо досліджуваний процес піддається нормуванню), для інших, наприклад, середнє значення в України. З точки зору Т. В. Момот, граничні значення – це величини, недотримання яких перешкоджає нормальному ходу розвитку різних елементів відтворення, призводить до формування негативних тенденцій у сфері економічної безпеки [9, с. 53].

В табл. 3 проведено нормування значень індикаторів соціально-економічної безпеки регіону та (з використанням експертних оцінок) присвоєння кількості балів за певне значення індикатора.

Таблиця 3

Нормування значень індикаторів для оцінювання рівня соціально-економічної безпеки регіону

Назва індикатора	Критичне значення (0 балів)	Задовільне значення (5 балів)	Оптимальне значення (10 балів)
ВРП на 1 особу (грн) у порівнянні із середнім у країні	Нижче середнього значення у країні	Середнє значення у країні	Вище середнього значення у країні
Обсяг внутрішніх інвестицій на 1 особу населення (грн) у порівнянні із середнім у країні	Нижче середнього значення у країні	Середнє значення у країні	Вище середнього значення у країні
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВРП, %	4	6	7
Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, %	3	20	25
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	9 і більше	6	5
Середньомісячна заробітна плата в регіоні, грн	Нижче середнього значення у країні	Середнє значення у країні	Вище середнього значення у країні
Відношення наявного доходу населення до ВРП, %	40	50	53-55
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, %	Вище середнього значення у країні	Середнє значення у країні	Нижче середнього значення у країні
Коефіцієнт природного приросту, проміле	-2	1	1,5
Обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря в розрахунку на 1 км2, т	Вище середнього значення у країні	Середнє значення у країні	Нижче середнього значення у країні
Обсяг утворених відходів у розрахунку на 1 особу населення, т	Вище середнього значення у країні	Середнє значення у країні	Нижче середнього значення у країні
Відношення суми витрат на охорону навколишнього природного середовища до ВРП, %	Нижче середнього значення у країні	Середнє значення у країні	Вище середнього значення у країні

Джерело: розробка автора

Розрахунок інтегрального показника соціально-економічної безпеки регіону (I) доцільно здійснювати за такою формулою:

$$I_m = \sum_{i=1}^{n} d_i y_i \qquad (1)$$

де d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску і-го показника в інтегральний індекс складової соціально-економічної безпеки;

y_i – нормалізована оцінка і-го індикатора.

Отримані результати розрахунку інтегрального показника соціально-економічної безпеки регіону слід інтерпретувати так: оптимальний рівень – 10 балів; вище задовільного – 6–9 балів; задовільний – 5 балів; незадовільний – 1–4 бали; критичний – 0 балів.

За результатами оцінювання рівня соціально-економічної безпеки регіону проводять пошук та обгрунтування напрямів її зміцнення. При цьому слід обов'язково враховувати фактори, що визначають специфіку регіону: географічне положення; транзитність території; природно-ресурсний потенціал; галузі господарської спеціалізації; рівень державної підтримки регіону.

Висновки. Отже, термін "соціально-економічна безпека регіону" пропонується визначати як здатність регіональної влади забезпечити конкурентоздатність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, а також гарантовану правову та інституційну захищеність життєво важливих соціальних інтересів населення, що проживає в певному регіоні. У статті обгрунтовано цілі та послідовність розроблення програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, метою якої є зниження вірогідності виникнення в регіоні кризових явищ соціально-економічного характеру, підвищення рівня та якості життя населення. Запропоновано здійснювати комплексне оцінювання рівня соціально-економічної безпеки регіону шляхом розрахунку інтегрального показника.

Список використаних джерел

1. Кальницька М. А. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження // Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 17. С. 566–571.
2. Вишневська О. М., Зуб О. М. Економічна безпека: словник термінів. Миколаїв: МНАУ, 2015. 18 с.
3. Бондаревська О. М. Економічна безпека регіонів у системі економічної безпеки держави // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 24(2). С. 54–57.
4. Буколова В. В. Програма зміцнення соціально-економічної безпеки регіону: зміст та послідовність розроблення // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Вип. 27. Ч. 2. С. 88–92.
5. Фімяр С. В. Методичне забезпечення моніторингу економічної безпеки регіонів // Економіка і суспільство. 2017. Вип. 8. С. 450–454.
6. Юрченко А. Ю. Розвиток теорії і практики визначення загроз економічній безпеці регіону в трансформаційній економіці // Економіка і суспільство. 2016. Вип. 4. С. 240–244.
7. Іванова Н. С. Прогнозування забезпечення економічної безпеки національної економіки: регіональний аспект: дис. … докт. екон. наук. спец. 08.00.03. Дніпро, 2018. 544 с.
8. Петренко Н. О., Поліщук О. А. Формування економічної безпеки регіону: теоретико-методологічний аспект // Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 21–22. С. 112–118.
9. Фінансово-економічна безпека: стратегічна аналітика та аудиторський супровід / За заг. ред. Т. В. Момот. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 340 с.

References

1. Kalnytska M. A. (2017). Sotsialna bezpeka: poniattia ta rivni doslidzhennia [Social security: concepts and levels of research]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Economic Problems*, 17, 566–571[in Ukrainian].
2. Vyshnevska O. M., & Zub O. M. (2015). *Ekonomichna bezpeka: slovnyk terminiv*

[Economic security: a glossary of terms]. Mykolaiv National Agrarian University [in Ukrainian].
3. Bondarevska O. M. (2017). Ekonomichna bezpeka rehioniv u systemi ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Economic security of regions in the system of economic security of the state]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management*, 24(2), 54–57 [in Ukrainian].
4. Bukolova V. V. (2017). Prohrama zmitsnennia sotsialno-ekonomichnoi bezpeky rehionu: zmist ta poslidovnist rozroblennia [The program to strengthen the socio-economic security of the region: the content and sequence of development]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu [Scientific Bulletin of Kherson State University],* 27(2), 88–92 [in Ukrainian].
5. Fimiar S. V. (2017). Metodychne zabezpechennia monitorynhu ekonomichnoi bezpeky rehioniv [Methodological support for monitoring the economic security of regions]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 8, 450–454 [in Ukrainian].
6. Yurchenko A. Yu. (2016). Rozvytok teorii i praktyky vyznachennia zahroz ekonomichnii bezpetsi rehionu v transformatsiinii ekonomitsi [Development of theory and practice for identifying threats to the economic security of the region in a transformational economy]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 4, 240–244 [in Ukrainian].
7. Ivanova N. S. (2018). Prohnozuvannia zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky: rehionalnyi aspect [Forecasting the economic security of the national economy: the regional aspect]. Doctoral thesis. Dnipro [in Ukrainian].
8. Petrenko N. O., & Polishchuk O. A. (2020). Formuvannia ekonomichnoi bezpeky rehionu: teoretyko-metodolohichnyi aspect [Formation of economic security of the region: theoretical and methodological aspect]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 21–22, 112–118 [in Ukrainian].
9. Momot T. V. (Ed.) (2015). *Finansovo-ekonomichna bezpeka: stratehichna analityka ta audytorskyi suprovid [Financial and economic security: strategic analysis and audit support]*. Kharkiv: O. M. Beketov National University of Urban Economy [in Ukrainian].

Посилання на статтю:
Луньова Т. С. Соціально-економічна безпека регіону: методичні підходи до оцінювання та забезпечення. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб. наук. пр.. 2022. №1-2.* С.47-54. doi: 10.31767/nasoa.1-2-2022.06.